

ARKEOLOGI I NORR 3

1990

ARKEOLOGISKA INSTITUTIONEN

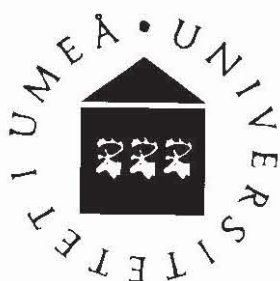
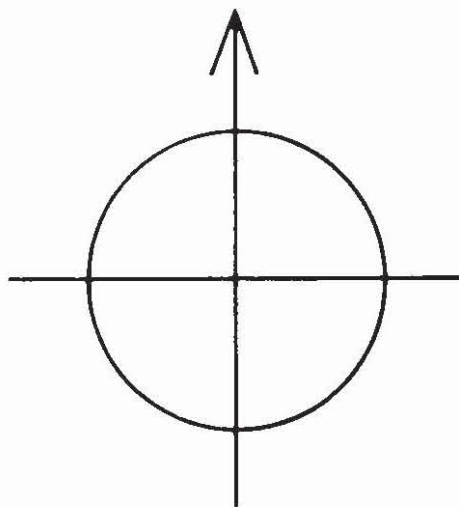

UMEÅ UNIVERSITET

ARKEOLOGI I NORR

3

1990

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för arkeologi
UMEÅ UNIVERSITY
Department of Archaeology

Utgivare: Institutionen för arkeologi, Umeå universitet

Redaktör: Evert Baudou

Distribution: Institutionen för arkeologi,
Umeå universitet, S-901 87 Umeå, Sverige

Tryckt med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forsknings-
rådet, Stockholm

Figuren på omslaget återger ett ristningsfält på Brådön, Nämforsen.
Efter Hallström 1960.

ISSN 0284-558X
Printed in Sweden by
Centraltryckeriet, Umeå 1992

Innehållsförteckning

Förord

HÄLLRISTNINGSSEMINARIET VID NÄMFORSEN

Mats P. Malmer

Har nordlig och sydlig hällristningstradition påverkat varandra
— i så fall hur, och varför? 7

Anders Hagen

Regionindelning, särpreget og kontakt i bergkunsten 19

Per H. Ramqvist

Hällbilder som utgångspunkt vid tolkningar av jägarsamhället 31

Lars Forsberg

De norrländska hällristningarnas sociala kontext — alternativa
tolkningar 55

Evert Baudou

Boplatsen vid Nämforsen 71

UPPSATSER

Anders Huggert

Vikarefångst vid Rickleåns mynningsvik för 4500 år sedan?
— Ett bidrag till vår kunskap om stridsyxekulturen i övre Norr-
land 83

Hannu Kotivuori

Råbacken — En rösegrupp från förromersk järnålder i Nykarle-
by, Österbotten, Finland 105

Kerstin Lundin

Kokgropar i Norrbottens kustland. Ett försök till tolkning av
kokgroparnas funktion 139

Anders Huggert

Vikarefångst vid Rickleåns mynningsvik för 4 500 år sedan? Ett bidrag till vår kunskap om stridsyxekultur i övre Norrland

Huggert, A. 1992. Vikarefångst vid Rickleåns mynningsvik för 4 500 år sedan? Ett bidrag till vår kunskap om stridsyxekultur i övre Norrland. (Seal hunting at the outflow of Rickleån 4 500 years ago? A contribution to our knowledge of the battle axe culture in upper Norrland.) *Arkeologi i norr* 3:83—104.

Abstract

This paper deals with the activity of the Battle Axe Culture in the drainage area of the river Rickleån within the coast and inland of Västerbotten from an ecological standpoint. An account of the material culture in the area during the early Neolithic and late Neolithic/Bronze Age is also given. Since the settlement sites of the flint-using Battle Axe Culture are easily distinguished from those of the hunting culture in Norrland, the remains of the Battle Axe Culture in this northern peripheral area are obviously of importance in the definition of the concept of the culture as such.

Anders Huggert, Västerbottens Museum, Gammlia, S-902 34 Umeå, Sweden.

För några år sedan hittades ett bearbetat flintstycke i diket vid en skogsväg ungefär 1,5 kilometer sydsydväst om Robertsfors tätort. Vid ett besök på platsen upptäcktes enstaka skörbrända stenar och brända ben i den fina sanden i dikeskärningarna på vägens båda sidor. Det stod klart att det var fråga om en forntida bosättningsplats. Vägen löper här längs med en jämn sluttning och bosättningsspåren kunde följas ungefär 20 meter (fig. 1). Omedelbart nedanför den mot nordnordost vända sluttningen ligger en numera igenvuxen slätter- och betesmark, Hässjerået. Drygt 20 meter väster om de frilagda boplatsslämningarna rinner en liten bäck ned mot Hässjerået. Ytterligare ett stycke västerut finns ett skyddande berg. Även i sydlig riktning ger terrängen ett visst skydd, eftersom sluttningens jämna stigning där övergår i ett markant höjdstråk.

Fig. 1. Vägen och boplatsslutningen vid Hässjerået fotograferade mot sydväst. Jan-Åke Sahlén står på den plats i slutningens övre del där flintstycket fig. 2 hittades. Foto: Anders Huggert 29/6 1988, Västerbottens museum.

Det tillvaratagna flintstycket är grått till färgen och har givits närmast rektangulär form (fig. 2). Således utgörs den ena breddsidan och de båda kortare smalsidorna av cortex, d v s flintans ursprungliga yta, medan den andra breddsidan och de längre smalsidorna har formats genom tillhuggning. Hur detta gått till framgår tydligt av bearbetningsspår som slaggropar samt avspaltningssärr med mellanliggande åsar. Först har breddsidan åstadkommit, varpå slag riktats vinkelrätt mot denna och längs dess kanter vid långsidorna, varvid avslag avspaltats och de längre smalsidorna fått sin form. Bearbetningen har så av någon anledning avbrutits, men det är uppenbart att flintstycket var ämnat att bli en yxa.

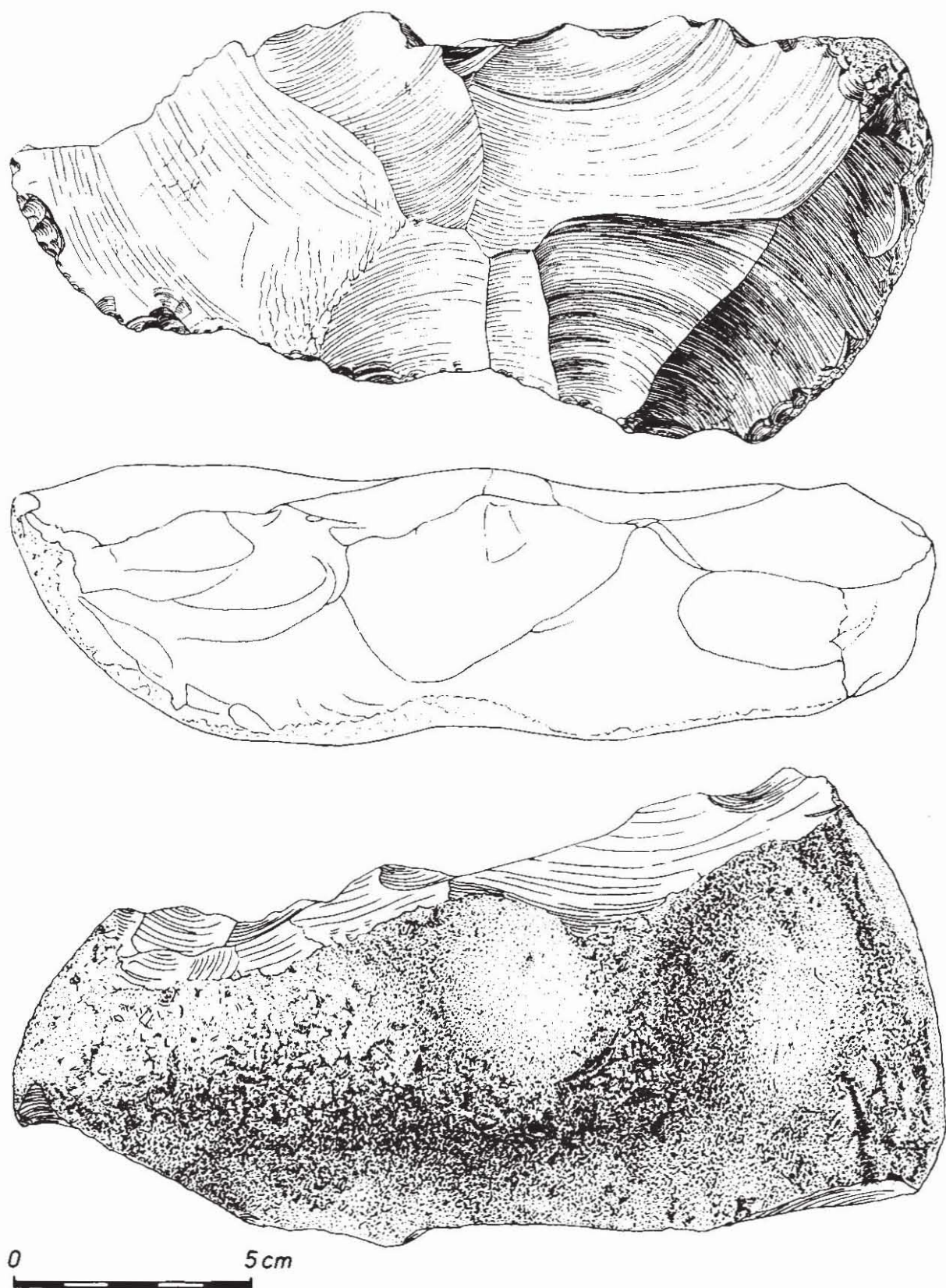

Fig. 2. Hässjerået. Flintstyckets bredsida med cortex samt bearbetad smal- och bredsida. Ritning: Monica Centerwall, Lund.

Fig. 3. Hässjerået. Tjockbladig flintyx tidigare påträffad på samma plats som flintstycket. Foto: Katarina Hammarberg 1961, Västerbottens museum.

Nu hör till saken att det tidigare påträffats just en flintyx i trakten. Det skedde i samband med anläggandet av en timmerbasväg senhösten 1961. En tjänsteman från läns museet besiktigade fyndplatsen våren därpå, men gjorde inga som helst ytterligare upptäckter — sannolikt beroende på att vinterns sista snö ännu till stor del kvarlåg i vägdikena. Fyndplatsangivelsen i tjänstemannens besiktningsrapport är delvis svårtolkad, varför det först efter fältstudier och konsultation av en äldre orsbo var möjligt att fastställa att yxan framkommit på samma plats som det bearbetade flintstycket. Ortsbon — Albert Lundström född 1918 — kunde nämligen berätta att han vid tiden för timmerbasvägens anläggande var anställd som djurskötare vid Robertsfors bruk och att han brukade ha ungdjur i Hässjerået. Han mindes att väganläggaren grävt fram ett fornfynd just i backen ovanför Hässjerået.

Yxan skall ha överlämnats till Robertsfors hembygdsförening, men har ej kunnat återfinnas. Av uppgifter i läns museets arkiv framgår att den var tillverkad av grå flinta samt att den var tjocknackig (i Mats P. Malmers terminologi = tjockbladig), håleggad och fint huggen, men ej slipad. Måttsangivelser enligt följande: längd 21 cm, största tjocklek 3,5 cm, bredd vid eggen 4 cm och vid nacken 3 cm. Utseendet framgår också av fotografier (fig. 3). Yxan härrör från mellanneolitisk tid.

De benfragment som upptäcktes och tillvaratogs vid granskningen av vägdikena 1988 är alla hårt brända och har just av den anledningen kommit att bevaras. Den sammanlagda kvantiteten är inte större än 15 gram och utgörs i sin helhet av däggdjursben. Osteologerna Per Ericson vid Statens historiska museum och Ebba During vid Osteologiska forskningslaboratoriet i Ulriksdal har haft vänligheten att gå igenom var sin försändelse av materialet för närmare be-

stämning och då kunnat identifiera benfragment från säl (*Mandibula ramus-fragm.*, *Mandibula corpusfragm.* med alveolrester, *Phalanx II manus*, *Phalanx III* sannolikt manus, *Metacarpus indet.* distal del, *Patella dex.*) — i ett par fall artbestämda som vikaresäl (*Ulna dex.* proximal del, *Radius dex.* proximal diafys). Eftersom det rör sig om sälben bör boplatsen ha legat i anslutning till den dåtida kustlinjen. Förmodligen låg boplatsen vid stranden, men knappast helt nere vid vattnet.

Utifrån den visserligen sparsamma förekomsten av skörbrända stenar och brända ben bedömdes preliminärt var i slutningen boplatssområdets nedersta del var belägen. Positionen avvägdes och visade sig vara drygt 49 meters höjd över nuvarande havsyta (enligt höjdsystem 1970). Har boplatsen, som förmodats, ursprungligen varit kustbunden, kan dess ålder beräknas genom landhöjningsförloppet, vilket för södra Västerbottens vidkommande är känt i absoluta år sedan Ingemar Renberg och Ulf Segerström vid Umeå universitet utarbetat en landhöjningskurva baserad på räkning av varviga sjösediment i en serie sjöar vid Umeälvens nedersta lopp (1981). Tillämpas denna landhöjningskurva vid datering av den nu aktuella boplatsen vid Robertsfors blir åldern ca 4 500 år, något som ej emotsägs av de påträffade flintföremålen.

Därmed framträder bilden av en mellanneolitisk bosättning i en mot nord-nordost vänd sluttning i ett av topografien skyddat läge vid havsstranden. En mindre bäck tillgodosåg behovet av färskvatten. Den plats stenåldersmänniskorna valde låg vid en bukt i Rickleåns dåvarande mynningsvik. Strax utanför bukten fanns grupperingar av öar. — Situationen framgår av en kartsnitt, som för enkelhetens skull baserats på den topografiska kartans 50-meterskurva (fig. 4).

Boplatsens läge innebär att stenåldersmänniskorna haft möjlighet att utnyttja resurser inom såväl det kringliggande fastlandsområdets skogsmarker som mynningsviken med skärgård. Härvid har man kanske främst varit inriktad på de speciella förutsättningar åmynningsområdet erbjöd. Där rådde mycket goda produktionsförhållanden för växter och djur, eftersom näringsämnen tillfördes från åns vidsträckta avrinningsområde. De grunda delarna av sedimentationsområdet var högproduktiva. I vilken utsträckning och på vilket sätt människan nyttiggjort sig produktionen ger det tillvaratagna, visserligen mycket begränsade och slumpvis framkomna, fyndmaterialet från boplatsen visst besked om och då utifrån förekomsten av brända ben av vikaresäl. Fångst av säl innebar ett resursutnyttjande högst upp i näringskedjan.

Effektiv vikarefångst förutsätter ingående kunskap om djurets vanor. Den del av året då is ej ligger, håller vikaren till nära kusten för att söka sig in mot land

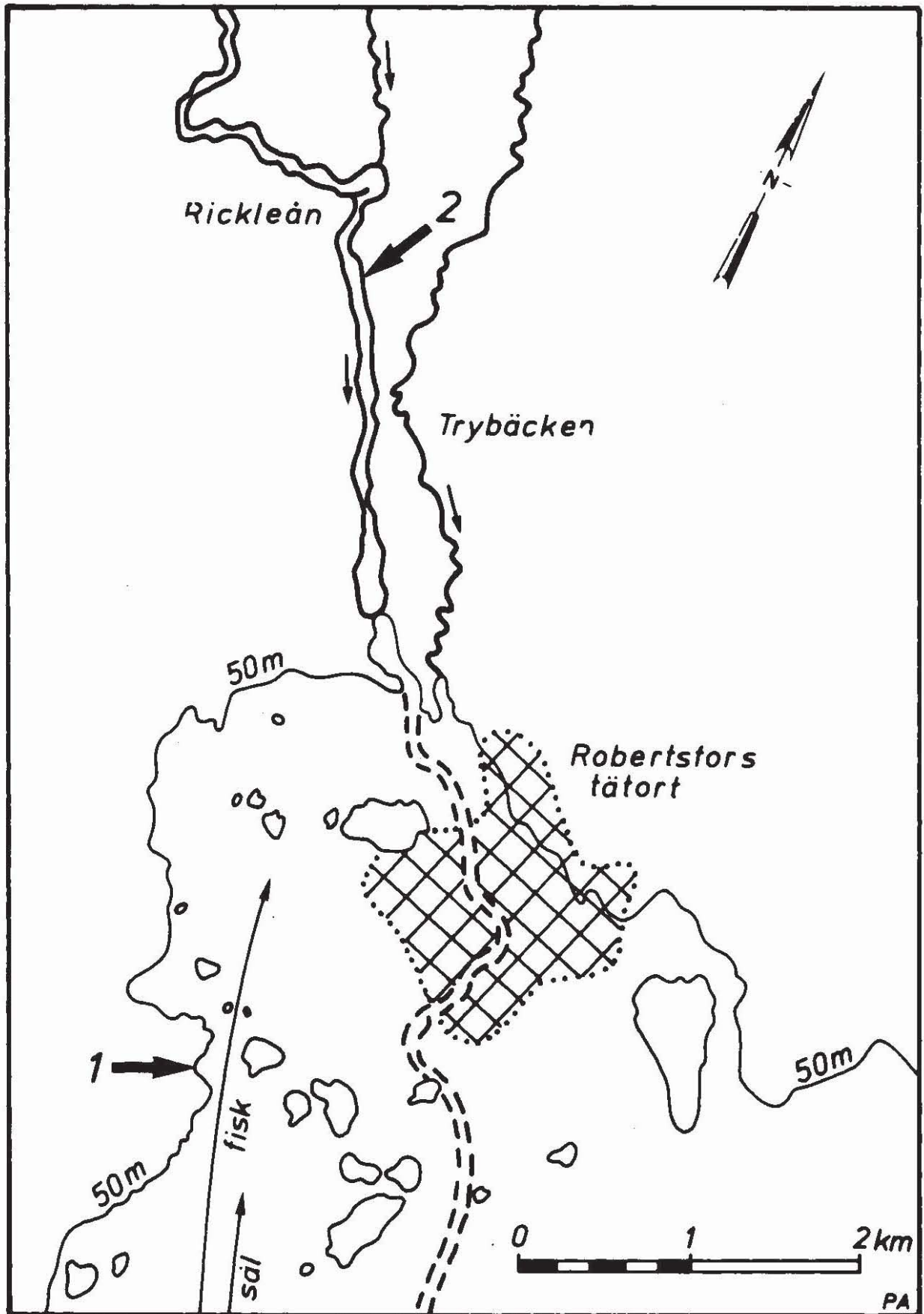

Fig. 4. Stenåldersskärgård i Rickleåns mynningsvik när stranden låg 50 meter högre än i dag med läget för boplatsen vid Hässjerået (1) samt markering för vandringsfisk (lövsik) och vikaresäl. Vidare redovisas läget för den boplats i Isakfäboda (2) där en senneolitisk skafthålsyxsa och en skifferspets påträffats (fig. 8). Ritning: Phyllis Andersson, Stockholm.

i slutet av september och i oktober. Den är då på jakt efter vandringsfisk och det kunde i äldre tid t.o.m. hända att den lockades att gå en bit upp i älvarna. Etnologiskt källmaterial berättar om vikarefångst med nät under denna årstid. Under mulna höstnätter hade sälen svårt att i tid uppfatta fångstdonet, som spärrade dess väg (Ekman 1910; Haglund 1971). Genom arkeologiska fynd står det klart att sälfångst bedrivits på detta sätt vid norrlandskusten redan under senmesolitisk tid (Broadbent 1979).

Skärgården i Rickleåns mynningsvik under mellanneolitisk tid har erbjudit goda förutsättningar för vikarefångst med nät under hösten. Jakt med harpun torde då ha givit ett avsevärt mindre utbyte. Annorlunda var det vintertid, när vikaren höll till långt ut från land i Bottenvikens isvidder. Jakt i den miljön innebär att det marina villebrådet överraskades vid råkar eller andningshål, snabbt kastades eller stöttes fast med harpunen och var säkrat genom fånglinan. Det är inte uteslutet att expeditioner för vinterjakt på vikaresäl utgått från den nu aktuella boplatsen. Emellertid har sådan jakt knappast varit främsta anledningen till bosättning just vid mynningsvikens strand.

Ytterligare perspektiv på boplatsen kan tecknas utifrån det anmärkningsvärda förhållandet att yxan och det tillhuggna stycket är av flinta. Det är välbekant att såväl föremålsform som råmaterial härrör från sydkandinaviskt område. Den arkeologiska forskningen var medveten om detta redan på 1800-talet. Sålunda skriver Oscar Montelius om de norrländska flintfynden, att de antingen är ". . . färdiga förda från Skåne till de trakter der de nu hittas, eller också äro de förfärdigade der af flinta, som blifvit ditförd från Skåne" (1888). Åtminstone det senare antagandet förutsätter att en flintbrukande befolkning funnits inom den norrländska fångstkulturens område, en flintbrukande befolkning som i Västerbottens kustland lämnat efter sig stora depåer av tjockbladiga flintyxor. Det har sedan Montelii tid lagts ned ett rätt omfattande arbete på att närmare utreda det deponerade materialets sydkandinaviska karaktär och därmed det kulturhistoriska skeende det är uttryck för. Centrala frågor i sammanhanget har naturligtvis alltid varit: vilka har fört materialet till Västerbotten och varför har det förts dit för att i förbluffande mängd bli liggande i depåer?

Mats P. Malmer kunde påvisa ett visst samband mellan stridsyxekulturen och flintinförseln till Västerbotten genom att sammanställa resultatet från mätningar av tjockbladig yxor i västerbottniska depåer och sådana påträffade i stridsyxekulturens gravar i Skåne och Mälardalen. Enligt Malmer skulle det sistnämnda materialet möjligen visa den närmaste överensstämmelsen (1962). Vid en motsvarande undersökning har en annan forskare emellertid kommit fram till att det inte finns någonting som talar för att depåyxorna inte kommit

direkt från Skåne-Danmark (Bertvall 1985). Uppfattningen att det rör sig om fjärrtransport från det skånsk-danska området till Norrland har länge hävdats av C.J. Becker (1988).

1962 inledde Hans Christiansson utgrävning på den sedan 1820-talet kända depåfyndplatsen i Bjurselet vid Byske älv. Även den likaledes välbekanta fyndplatsen i Kusmark vid Kåge älv samt en nyupptäckt sådan i Strandholm vid Bygdeträsket i Rickleåns avrinningsområde kom att undersökas. Det visade sig vara fråga om boplatser (Christiansson 1974). Fyndmaterialet från Bjurselet och Kusmark har ur tillverkningsteknisk synpunkt studerats av Kjel Knutsson, som når resultat som kan förklaras med att sydkandinaver bearbetat flinta på platsen (1988). För kulturtillhörighetsfrågan bör det vara av avgörande betydelse att Birgitta Hulthén vid analys av keramikskärvor från Bjurselet kunnat påvisa att dessa är att hänföra till just stridsyxekulturen (Christiansson 1985). Naturligtvis har det i sammanhanget också uppmärksamats att den för kulturen ifråga kännetecknande stridsyxan påträffats i påtagligt antal i Västerbotten och det övriga Norrland.

Den nyss nämnda boplatsten i Strandholm utgör ett nog så övertygande belegg för att en flintbrukande befolkningsgrupp tillhörig stridsyxekulturen uppehållit sig inom den norrländska fångstkulturens område. Den arkeologiska undersökningen genomfördes 1967–70, med en kompletterande kartering 1977. Undersökningen innebar omsorgsfull utgrävning av hela det fyndförande området, som visade sig ha en rätt begränsad utsträckning, både ytmässigt och vertikalt. Fyndmaterialet måste betecknas som rent sydkandinaviskt och innehåller bl.a. följande komponenter av flinta: 10 hela yxor av både tjock- och tunnbladig typ, oslipade eller med olika grad av slipning samt spår efter användning, en slipad smalmejsel med rak egg, 15 spånknivar, en spånpilspets grupp C, 5 tväreggade pilspetsar, varav 3 tillverkade av ytavslag ur slipade yxor, vidare ett 15-tal retuscherade avslag, varav ett med retuscherad spets samt slutligen något mer än 40 brottstycken av yxämnen eller yxor, varav 10 med slipyta. I fyndmaterialet ingår också; en sönderslagen stridsyxa av Hurvatyp, en tjockbladig, håleggad yxa av diabas, två delar av ett rektangulärt bryne av biotitskiffer samt en tväreggad pilspets av leptit. Ytterligare tre flintyxor har påträffats inom boplatsoområdet; nämligen två som tillvaratogs vid dikesgrävning i början av 1900-talet och sedermera förintats genom eldsvåda samt en tjockbladig, håleggad, som framkom vid plöjning året före undersökningen och ännu är i markägarens förvar (Huggert 1975). — Bergartsbestämningar har vänligen utförts av geologen Roland Lindberg vid Sveriges Geologiska AB i Malå.

Den begränsade boplatssytan i Strandholm uppvisar således ett rätt speciellt

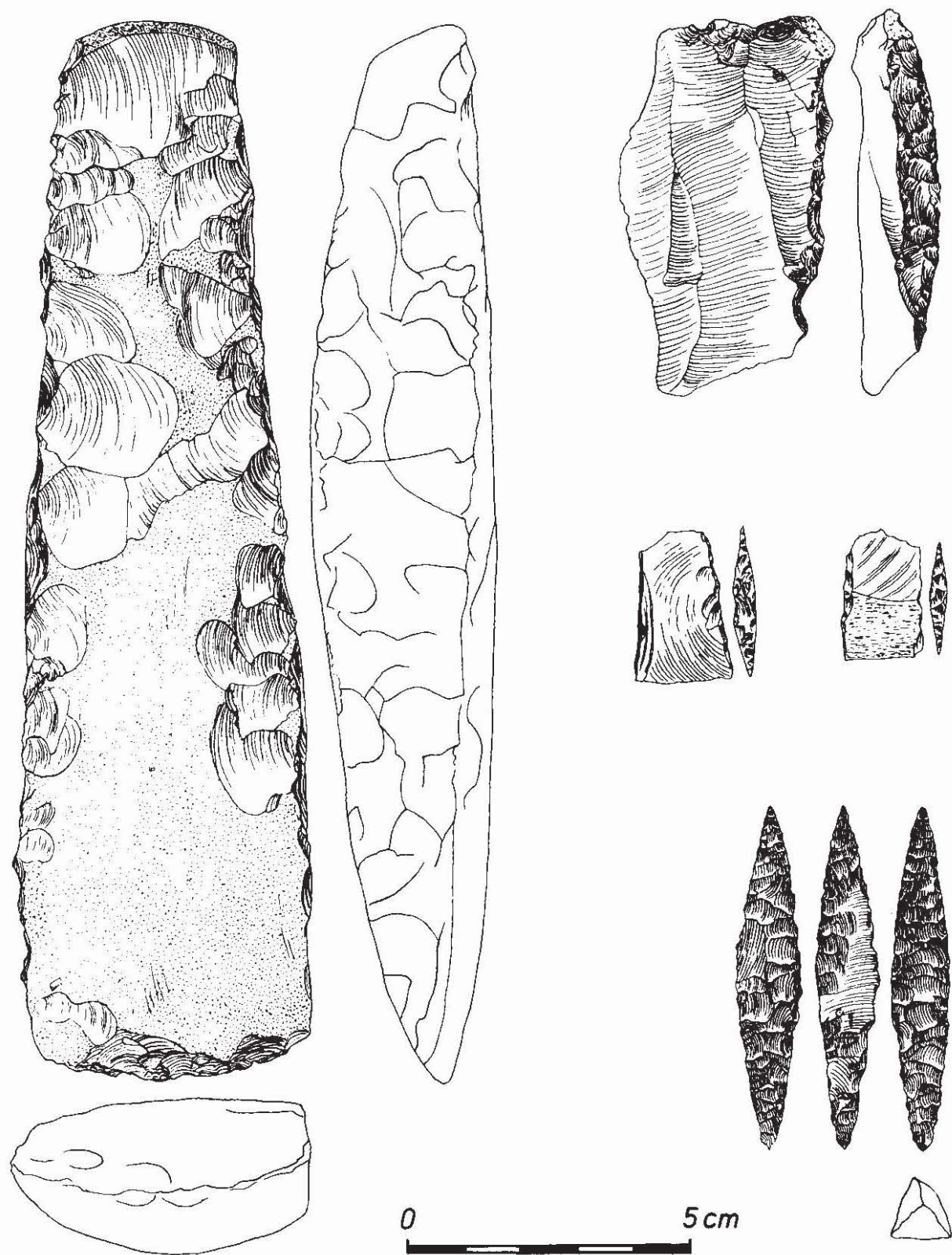

Fig. 5. Några av de flintföremål som påträffades vid undersökning av boplatsen i Strandholm: Tjockbladig yxa, spånkniv, tväreggade pilspetsar samt spånspilspets grupp C. Ritning: Monica Centerwall.

fornsaksmaterial, dominerat av arbetsyxor, pilspetsar och knivar (fig. 5). Detta kan knappast tolkas på annat sätt än att en grupp människor tillhörig stridsyxekulturen uppehållit sig här en viss tid på året för att tillgodogöra sig bestämda resurser som lämpligen kunde utvinnas i grannskapet just då. Eftersom den arkeologiska undersökningen av boplatsen inte gav något bestämbar osteologiskt material får en närmare tolkning av ändamålet med bosättningen baseras på det bevarade fornsaks materialet. För arbetsyxornas vidkommande kan då konstateras att de ej ger någon speciell ledning, eftersom sådana vanligtvis använts för diverse grövre och finare bearbetning av trä. Genom fynd i stridsyxekulturens sydsandinaviska gravar är det dessutom bekant att arbetsyxorna använts av såväl kvinnor som män. Nästan samtliga pilspetsar är tväreggade. Syftet med den tvära eggen är att tillfoga bytesdjuret en så pass allvarlig skada att det antingen faller direkt eller snart dukar under till följd av kraftig blodförlust. Även eftersök av ett skadskjutet djur underlättades. Sedan bytet fällts skulle det tas ur, flås och styckas. Jägaren måste med andra ord vara utrustad med en bra kniv. Här kommer boplatsens många spånknivar in i bilden. Förutom hudar, kött och vissa inre organ tillvaratogs naturligtvis även sådant som horn, senor och grövre rörben.

Med detta synsätt tillmäts förutsättningarna för viss jakt och fångst en överordnad betydelse som lokaliseringsfaktor vid valet av Strandholm som säsongsboplats. Etablerandet skedde i ett starkt kuperat inlandsområde som var rikt på sjöar och mindre vattendrag. I anslutning till dessa fanns stråk med våtmarker. Lövvegetation bör ha dominerat kring sjöarna och vattendragen i dalbottnarna, medan höjderna behärskades av barrskog (fig. 6). Boplatsen upprättades i en mot nordnordväst vänd sluttning i ett dalstråk som mynnar mot en bukt i Bygdeträsket. Dalstråket genomflyts av en bäck — Kurvbäcken — som våtmarkskantad slingrar sig fram i dalbotten för att slutligen strömma ut i sjön genom ett mynningsdelta. Forntidsmänniskan valde sin lägerplats på fast mark en bit ovanför backen och indraget i skydd ungefär 200 meter från mynningen. — Bygdeträskets vattennivå har i sen tid sänkts.

I dag ingår bäver i områdets fauna. Ett belägg för artens förekomst betydligt längre tillbaka i tiden utgör det bävergnagda trä som påträffas vid brytning av torv just där en mindre sjö — Vålvsjön — har sitt utlopp mot Kurvbäcken. Det skulle förvåna om det inte funnits ett utvecklat bäverbestånd under mellanneolitisk tid.

Bäverns dämningsverksamhet påverkar vegetationen inom det överdämda terrängavsnittet på så sätt att lövvegetationen gynnas, vilket på sikt gynnar bäver själv, då den främst livnär sig på bark, bast, kvistar och blad från lövträd,

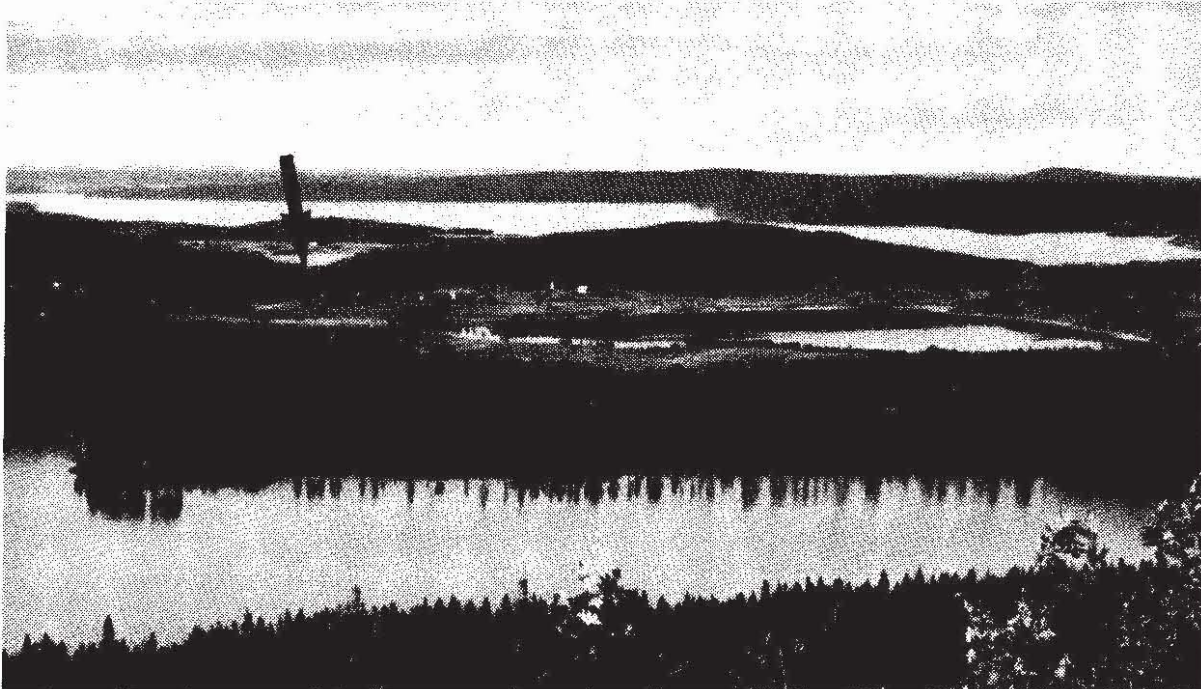

Fig. 6. Vy från Inre-Bjursjöaltaret (348 m.ö.h.) i riktning mot Bjursjön (204), Välvsjön (158) och Bygdeträsket (131) med boplatsen i Strandholm (pilen) i nordnordost. Det imponerande Bygdeträsket avvattnas i sydöstlig riktning av Rickleån — utanför bildens högra del. Foto: Anders Huggert 6/7 1967.

som björk, asp, sälg och vide. Belastningen på ett ianspråktaget område regleras genom att överflödiga djur körs bort från reviret (Lavsund 1977; Statens naturvårdsverk 1975).

Kurbäcken-området bör under det aktuella tidsskedet ha erbjudit en bäverpopulation förutsättningar för stadigvarande vistelse. Populationens individer tillförde genom sin vattenreglerande och vegetationsomdanande verksamhet ytterligare kvaliteter till en redan omväxlande biotop som i flera avseenden attraherade storviltet älgen.

Generellt sett är det växlingen mellan öppen- och slutenhet i markerna som älgen dras till. Under sommaren söker älgen upp frodvuxna våtmarker, sjö- och åstränder. Mellan betespassen tar den lega i något närbeläget, skyddande skogsparti. Då löven faller på hösten övergår älgen till att beta bärris. Den vistas då i barrskog i något högläntare terräng. Vintertid drar sig älgen undan besvärande snödjup och kan då vandra över sjöarnas friblåsta isar för att beta strandvegetation. Vissa vintrar finns det stora ansamlingar älg nere vid havskusten och ute kring öar (Hermansson 1975). — Hemmansägaren Allan Lindberg i Strandholm har berättat att det sommar och höst alltid finns älg i Kurbäckens dalgång. Vintertid är det annorlunda, då kan älg istället iakttas på Bygdeträskets is.

Det kan knappast vara meningsfullt att här utvidga studien till att även innefatta ett mer sporadiskt uppträdande storvilt som björnen. Istället finns det anledning att närmare utröna om det var älg eller bäver eller kanske bägge arterna som stridsyxekulturens jägare beräknat fälla med de tväreggade pilarna.

Bävern är ett nattaktivt djur, som tillbringar dagen i den skyddande bostadshålan och först mot aftonen simmar ut för att uppsöka matplats och avverkningsplats och kanske för att även underhålla anläggningar som damm och hydda. Dess uppträdande präglas av stor vaksamhet. Vid minsta misstänkta ljud eller vittring försvinner den i vattnet. Bäverskytte nattetid är ett vanskligt företag, även under månljusa nätter. I Norrland erbjuder de ljusa sommarnätterna speciella förutsättningar. Skytten har störst utsikt att lyckas då villebrådet befinner sig på en avverkningsplats en bit från vattnet, men även där gäller det att fälla djuret på stället. Enligt etnologiska rön är det emellertid effektivast att ta bävern i nät. Utsättningen skedde i närheten av boet, gärna som en spärr tvärs över vattendraget. Då jägaren märkte att bävern var snärjd gällde det att raskt komma åt att avliva den. Senhösten var en lämplig tid för sådan nätfångst (Ekman 1910).

För stridsyxekulturens jägare bör bävern ha varit ett eftertraktat byte, som gav både välsmakande föda och värmande pälvsverk. Själva skinnet lär dessutom vara vattentätt. Något helt speciellt för bävern är emellertid dess kraftiga gnagartänder — naturens eget stämjärn. Stenåldersmänniskan har saknat förutsättningar att själv tillverka ett helt jämförbart verktyg. Därmed vore det anmärkningsvärt om sådana tänder inte planmässigt införskaffats för att tillgodose praktiska behov i det dagliga livet. Sannolikt har just bävertänderna varit den främsta anledningen till att arten fångats/jagats under stenåldern.

Det finns faktiskt fynd som direkt visar att stridsyxekulturens företrädare använt ett verktyg tillverkat av bäverns underkäkshalva med isittande framtand. Sådana verktyg har nämligen bevarats i två av kulturens benförande gravar på sydskanandinaviskt område — i Östergötland och Skåne. I östgötafallet rör det sig om en dubbelgrav med mans- och kvinnoskelett, där två käkverktyg påträffades i en föremålskoncentration vid kvinnans höft. Bävertänder med spår av sekundär användning förekommer också i mellanneolitiska gravar på tre gotländska lokaler. Enligt skelettbestämningarna är det här fråga om fyra mansgravar och en kvinnograv (Janzon 1974). Eftersom bävern inte ingått i öns fauna visar det gotländska exemplet att bävertandsverktyg var en uppskattad artikel och att denna, eller åtminstone själva råmaterialet, följdaktligen transporterades från fastlandet. Motsvarande materialtransport bör i högsta grad ha gällt beträffande människors behov inom sådana sydskanaviska områden där det funnits

en tillräcklig bäverstam att tillgå, men där populationerna under mellan-neolitisk tid av olika skäl kraftigt decimerats eller där arten faktiskt utrotats. Transport av bäverkäkar eller enbart tänder kunde vara lika angeläget som transport av exv. vissa flintföremål. Inom den norrländska fångstkulturens område hade stridsyxekulturens företrädare tillgång till bäver — ett faktum att räkna med då orsakerna till flintbrukarnas verksamhet i Norrland diskuteras.

Om stridsyxekulturens jägare använt de i Strandholm påträffade tväreggade pilspetsarna för bäverjakt, har denna ägt rum under dagsljusförhållanden. Med tanke på artens dygnsrytm ligger det då nära till hands att förmoda att sådan jakt bedrivits under de ljusa sommarnätterna. Jakttiden skulle i så fall sammanfalla med artens yngelperiod, vilket direkt hotat populationen, eftersom det inte finns några yttre kännetecken som skiljer hon- från handjur. För övrigt gäller att bävern har sitt största värde som pälsvilt under perioden november-april. Även köttet är bäst senhöst och vinter. Om stridsyxekulturens jägare kände till den effektiva metoden att fånga bäver i nät under senhösten, vore detta fångst-sätt ur alla synpunkter att föredra. Har vikaresäl fångats med nät vid kusten, så har det gått minst lika bra att sätta nät för sjöarnas och vattendragens i så hög grad stationära bävvar. Det tycks emellertid ännu saknas klara arkeologiska be-lägg för metodens utövande inom stridsyxekulturen. — Det finns brända ben av bäver i fyndmaterialet från Bjurselet (Lepiksaar 1975). Där har också påträffats tväreggade pilspetsar av flinta (Knutsson 1988).

Kanske var främsta syftet med de tväreggade pilspetsarna istället att nedlägga storviltet älgen. I så fall en beträffande pilbågens tekniska prestanda mer krävande uppgift än det kronhjortsskytte med tväreggad pil, som utövats inom sydskandinaviskt område. Topografien i området kring Strandholm underlättade älgjakt, åtminstone sommartid. Det gällde att smyga tillräckligt nära villebrådet, som under morgontimmarna och mot kvällen betade i våtmarker vid sjöstränder eller på dalbottnarnas åstränder. Om en jakthund distraherade älgen, gick det lättare att komma inom skotthåll. Den eventuella hunden underlättade jakten i än högre grad på hösten, då älgen sökte sig till mer höglänt terräng. Jägaren drog naturligtvis också nytta av älgens speciella vanor under exv. brunstperioden i augusti-september. Antagandet att jägarna haft tillgång till hund utgår främst från det faktum att det påträffats ett helt hundskelett i en av stridsyxekulturens gravar på sydskandinaviskt område — i Östergötland. — Märkligt nog är älgen ej representerad i benmaterialet från Bjurselet.

Längre än så går det med nuvarande utgångspunkter knappast att nå då det gäller att avgöra vilken eller vilka djurarter stridsyxekulturens jägare främst beräknat fälla med tväreggade pilar i samband med vistelsen i Strandholm.

Överväganden rörande säsong för vistelsen kan kompletteras med upplysningen att det vid den arkeologiska undersökningen av boplatsen inte gjordes några iakttagelser som kunde ge anledning förmoda att det skulle vara fråga om vintern.

Stridsyxekulturens människor har naturligtvis i sitt näringsfång varit verk samma även i andra delar av Rickleåns avrinningsområde. En för forskningen sedan länge känd fyndplats är den vid Kallbäcken, drygt 3 km nedströms Rickleåns utlopp ur Bygdeträsket. Kallbäcken går i sitt nedre lopp, före sammanflödet med ån, fram genom flack terräng. Då bäcken i början av 1900-talet rätades och omdanades till utfallsdike för dränering av odlings- och betesmark upptäcktes flintföremål ”på en någon upphöjd plats” ungefär 100 meter före bäckmynningen. Fynden låg ”omedelbart under jordytan” och var ”tämligen spridda från varandra”. Fornminnesmuseet i Umeå fick tillfälle att göra ett förvärv, och i det sammanhanget rapporterades saken 1911 till riksantikvarien Montelius (Laestadius 1911). Under Gustaf Hallströms ledning utfördes grävningar på platsen 1922, varvid en flintyxa påträffades i sekundärt läge, nere i diket. Publicering skedde 1925, då Hallström i årsboken Västerbotten redovisade samtliga av honom kända sydkandinaviska flintfynd i Västerbotten. Föremål från fyndplatsen vid Kallbäcken hamnade både i museisamlingar och privat ägo. Det numera för studium tillgängliga materialet utgörs av följande flintor: 23 hela yxor av både tjock- och tunnbladig typ, oslipade eller med olika grad av slipning, 3 slipade smalmejslar med rak egg, en oslipad smalmejsel, en ursprunglig boll med några avspaltningssärr, ett stycke med tillhuggning, 7 avslag, varav några med skrapegg (fig. 7) samt 2 övriga flintor. I materialet ingår också ett bryne av skiffer. Det finns uppgifter som tyder på att det iakttagits fler avslag på platsen, men att dessa inte tillvaratogs.

Den nyss refererade äldsta beskrivningen över fyndomständigheterna är visserligen ytterst kortfattad men ger ändå en klar uppfattning om det fyndförande områdets utsträckning ytmässigt och vertikalt. Huvudintrycket är att det rör sig om en fyndspridning ungefär motsvarande den som vid undersökning kunde konstateras för boplatsen i Strandholm. Inte heller fyndplatsen vid Kallbäcken kan tolkas som annat än en boplats.

Flertalet yxor från Kallbäcken ingår i det västerbottniska material Malmer mätte då sambandet med stridsyxekulturen kunde påvisas (1962), vilket då också bör innebära att det är en grupp människor med just den kulturtillhörigheten som uppehållit sig på platsen.

Det bevarade fornsaksmaterialet från boplatsytan vid Kallbäcken karakteriseras av arbetsyxor, -mejslar och skrapor. En betydelsefull del av fyndmateria-

let utgörs av direkt råmaterial och förarbeten. Givetvis kan det ha förekommit pilspetsar bland sådant som upphittarna inte observerade eller av någon anledning inte fann värt att tillvarata. Skillnaden i jämförelse med materialet från Strandholm är emellertid tydlig. Detta bör innebära att de båda platserna haft åtminstone delvis olika funktion. Då bytesdjurens avflådda hudar skulle beredas skedde detta bl a genom bearbetning med skrapor. Människorna som vistades på boplatserna vid Kallbäcken var uppenbarligen också försedda med råmaterial för tillverkning av ytterligare flintverktyg.

Av allt att döma är det stridsyxekulturens människor som varit verksamma också på den inledningsvis avhandlade boplatserna vid Rickleåns dåvarande mynningsvik — den vid Hässjerået.

Konstaterandet att de inom den norrländska fångstkulturens område belägna boplatserna vid Hässjerået, Kallbäcken och Strandholm kan föras samman under ett av den arkeologiska forskningens sydkandinaviska kulturbegrepp inrymmer inget ställningstagande beträffande deras eventuella samtidighet i egentlig bemärkelse — om det med arkeologiska metoder ens någonsin skulle vara möjligt att bevisa att ett par stenåldersboplatser av nu aktuellt slag varit i samtida bruk. Ett försök till bestämning av boplatsernas inbördes tidsställning kan i sammanhanget faktiskt lämnas därhän, då den översiktliga presentationen inriktats på ett närmande till den aktuella befolkningsgruppens överlevnadsstrategi. Boplatzlämningarna är uttryck för ett produktionssystem utifrån i Rickleåns avrinningsområde givna biologiska grundförutsättningar. Helhetsperspektivet på dessa människors vistande i området inrymmer således både sälfångst vid kusten och jakt på större däggdjur i inlandet. Det är lätt att inse betydelsen av olika former av insamling i varje produktionssystem. Samtidigt gäller att sådana aktiviteter sällan direkt kommer till synes i boplatzlämningarna. På samma sätt finns det all anledning att räkna med att fiske bedrivits. Som tidigare nämnts råder det exempelvis ett direkt samband mellan vandringsfiskens vanor och möjligheterna till vikarefångst med nät. Rimligtvis har människan även själv direkt beskattat fortplantningstidens koncentrationer av arter som lövsik. Inte oväntat ingår det en hel del brända ben av sik i fyndmaterialet från Bjurselet (Lepiksaar 1975).

Insamlingsverksamhet, jakt och fiske är näringsfång som stridsyxekulturens människor haft gemensamma med dem som företrätt den norrländska fångstkulturen i egentlig bemärkelse. Stridsyxekulturens människor har också känt till boskapsskötsel och åkerbruk, vilket på avgörande sätt skiljt dem från de norrländska grannarna. Frågan är emellertid i vilken utsträckning sådana kunskaper praktiserats uppe i Västerbotten och hur stor del boskapsskötsel och

åkerbruk i så fall utgjort av produktionssystemet. Malmer har noterat att stridsyxekulturens gravar ligger söder om januari-isotermen för -8° både i Sverige, Norge och Finland. Även Västerbottens kustland innefattas i detta klimatiskt förhållandevis gynnade område, vilket fått bidra till tolkningen att flintdepåerna nedlagts av en bofast, jordbrukande befolkning. Malmers hypotes om åkerbruk har emellertid ej kunnat bestyrkas genom den pollenanalys som utförts på prover från en myr belägen helt nära Bjurselet-boplatsen. Analysen gav belägg för sädesodling först under senneolitisk tid eller bronsålder (Königsson 1970). I benmaterialet från utgrävningen av bosättningarna i Bjurselet ingår vid sidan av jaktbart vilt och fisk även husdjur (Lepiksaar 1975). Benen från nötkreatur och får/get anses av Knutsson vara av senare ursprung än från mellanneolitisk tid (1988). Det finns således ingenting som säkert visar att stridsyxekulturens människor praktiserat boskapsskötsel och åkerbruk vid Bjurselet.

Näringsfången åkerbruk och boskapsskötsel har inte heller givit sig tillkänna genom det material som nu föreligger från boplatserna vid Hässjerået, Kallbäcken och Strandholm. Då det gäller de geologiska förutsättningarna för åkerbruk kan nämnas att både boplatsen i Strandholm och den vid Kallbäcken är belägen i ett närområde som domineras av fuktiga mjälajordar, medan boplatsen vid Hässjerået ligger i ett område med torr sandmark en lätt jord fullt jämförbar med den i Bjurselet.

Sydskandinavernas bosättning vid Rickleån har förmodligen i grova drag varit strukturerad på så sätt att det funnits ett basläger i anslutning till åmynningen, varifrån åtminstone insamling, jakt och fiske bedrivits. Vid utnyttjandet av speciella resurser i områden på längre avstånd från baslägret upprättades tillfälliga läger, som det vid Kurvbäcken i Strandholm (jfr Huggert 1984).

En förklaring till stridsyxekulturens uppträdande i ett för denna kultur så nordligt beläget randområde som det västerbottniska kust- och inlandet vore att det främst handlar om ett målmedvetet landnam för att organisera ett produktionssystem inriktat på bosättarnas överlevnad lokalt. En annan möjlighet är att det istället i första hand gällde ett utnyttjande av i det nordliga området till buds stående resurser för att tillgodose en sydskandinavisk marknads behov av varor som bävertänder, sältran och pälsverk — med andra ord en företagsamhet under vida vyer. Kunskapen om stridsyxekulturens produktionssystem i Västerbotten är knappast ännu så pass täckande och differentierad att den verkliga drivkraften kan preciseras. Evert Baudou ser stridsyxekulturens förekomst i Norrland som en del i ett kontinuerligt förlopp av kontakter mellan områden i söder och norr under hela sten- och bronsåldern, ytterst beroende på möjligheten att sjöledes färdas längs norrlandskusten. Baudou betonar att just stridsyxek-

kulturen är den bland de sydliga grupperna som tydligast ger sig tillkänna i Norrland (1989a).

Då stridsyxekulturens flintförsedda människor anlände till Rickleåns mynningsvik, och i sitt gradvisa utforskande av ån nådde in till det vidsträckta Bygdeträsket samt upp längs bivattenflödenas dalstråk, kan det knappast ha varit fråga om annat än intrång i områden som sedan gammalt nyttjades inom norrländsk fångstkultur. Vid den arkeologiska undersökningen av stridsyxebosättningen i Strandholm gjordes faktiskt iakttagelser som visar att platsen tidigare besökts av människor som använt kvarts vid redskapstillverkning. Kvartsen förekom endast sporadiskt i utgrävningsschakten, men det stod klart ”att de djupast belägna fynden var av kvarts och att kvarts ligger genomsnittligt djupare än flinta”. Lagerföljd i egentlig mening kunde ej konstateras (Huggert 1975: undersökningsrapport 1968).

Eftersom det lokala jämförelsematerialet rörande norrländsk fångstkultur var ytterst begränsat tog artikelförfattaren initiativ till eftersök av sådana boplatser. I ett par fall var det också möjligt att igångsätta grävningsundersökning. Insatserna skulle förhoppningsvis ge kunskap om åtminstone den materiella kulturen i Rickleåns avrinningsområde före och efter stridsyxekulturens uppträdande.

En av de boplatser som i detta syfte kom att närmare undersökas är belägen drygt 2 km från Strandholm, på motsatt sida av Bygdeträsket. Boplatserna ligger i skogsmark, i indraget läge på ett i sjön något utskjutande landområde. För bosättningen valdes en mindre platå, numera belägen på ca 6 meters höjd över sjöns yta. Utgrävningen 1983 visade att platån inom en ungefär 40 x 15 meter stor yta rymmer både härdrester och avslagskoncentrationer med kvarts respektive kvartsit samt koncentrationer av brända ben. Mängden kvarts dominerade helt över kvartsiten. De båda materialen låg emellertid i samma lager. Redskapsfynden utgjordes nästan uteslutande av hela eller avbrutna skrapor av kvarts. Uppenbarligen har sådana också tillverkats på platsen. Kanske kan i sammanhanget också nämnas ett bryne av sandsten samt ett avslag av svartgrön skiffer (Lundberg 1983b). Det omfattande benmaterialet har tyvärr ännu ej bearbetats av osteolog. En C 14-analys på träkol från boplatserna gav resultatet 5800 ± 165 BP (St 9532), i kalibrerat värde 4897—4470 f.Kr. (ett sigma).

Den andra genom utgrävning närmare undersökta boplatserna är belägen i en åkerslutning vid Bygdeträskets strand, på knappt 600 meters avstånd från Strandholm. Här har fältarbete utförts 1970, 1977 och 1983. Två olika perioder av boende har konstaterats. Lämningar från den äldre påträffades i marklager omedelbart under plogdjup. Fyndmaterialet karaktäriseras av stycken/kärnor,

avslag och hela eller defekta skrapor av kvarts. Det låg också kvarts i det lager som uppstått genom plöjning. Detta innehöll emellertid även ett fyndmaterial av hälleflinta, vilket helt saknades i marklagret under plogdjup. Hälleflintan är således utmärkande för en yngre bosättning på platsen. Bland hälleflintorna förekommer ett par avslag med retuscher, några skrapor samt baspartiet till en pilspets med tvär bas — så mycket av spetsen som blir kvar i skaftet då spetsen bryts av vid misslyckat skott eller annan olyckshändelse. I ploggången påträffades också två fragment av en flathuggen spets av röd flinta. Slutligen kan nämnas slagsten, slipsten och några bitar grågrön skiffer med spår av slipning. Det låg emellertid någon bit mörk skiffer även i marklagret under plogdjup. Vid undersökningen framkom enstaka brända benfragment, i illa bevarat skick (Huggert 1989; Lundberg 1983a). En C 14-analys på träkol insamlad i anslutning till förekomst av kvartsavslag i marklagret under plogdjup gav resultatet 5405 ± 285 BP (St 9540), i kalibrerat värde 4530—3970 f.Kr. (ett sigma). Den yngre bosättningen på platsen dateras genom pilspetsen med tvär bas till sen-neolitisk tid eller bronsåldern.

Hälleflintan har granskats av geologen Roland Lindberg, som meddelat att bergarten förekommer som zoner i omvandlade vulkanitstråk, typ Skelleftefältet. En relativt smal sådan zon sträcker sig från södra delen av Burträsk till Högliden vid Bygdeträsket. Lindberg menar att materialet från den nu aktuella boplatsen mycket väl kan härröra från denna vulkanitzon. I sammanhanget kan noteras att hälleflinta både utseendemässigt och kemiskt har stora likheter med flinta.

Den genom flathuggning — tvåsidig retuschering — framställda pilspetsen med tvär bas ger både ur tillverkningsteknisk synpunkt och som föremålsform uttryck för östlig påverkan. Den likaledes flathuggna spetsen av röd flinta kan faktiskt knytas direkt till det östliga området, då tillverkningsmaterialet utgörs av karbonisk flinta från nordvästra Ryssland — öster om en linje dragen mellan Vita havet, Onegasjöns sydspets och en punkt på halva avståndet mellan Leningrad och Kaliningrad. Införseln av spetsar av rysk flinta till Finland, Nordnorge och norra Norrlands kustland har av artikel författaren tidigare behandlats i ett särskilt arbete, som emellertid ej innefattar den nu aktuella spetsen (Huggert 1984).

Grävningsundersökningarna i Rickleåns avrinningsområde inbegriper inte någon boplats använd av den norrländska fångstkulturens människor under den tid stridsyxekulturens företrädare var verksamma i området. Därmed saknas förutsättningar att avgöra om norrlänningarnas materiella kultur nämnvärt förändrats med anledning av de flintbrukande sydiskandinavernas ankomst. Ge-

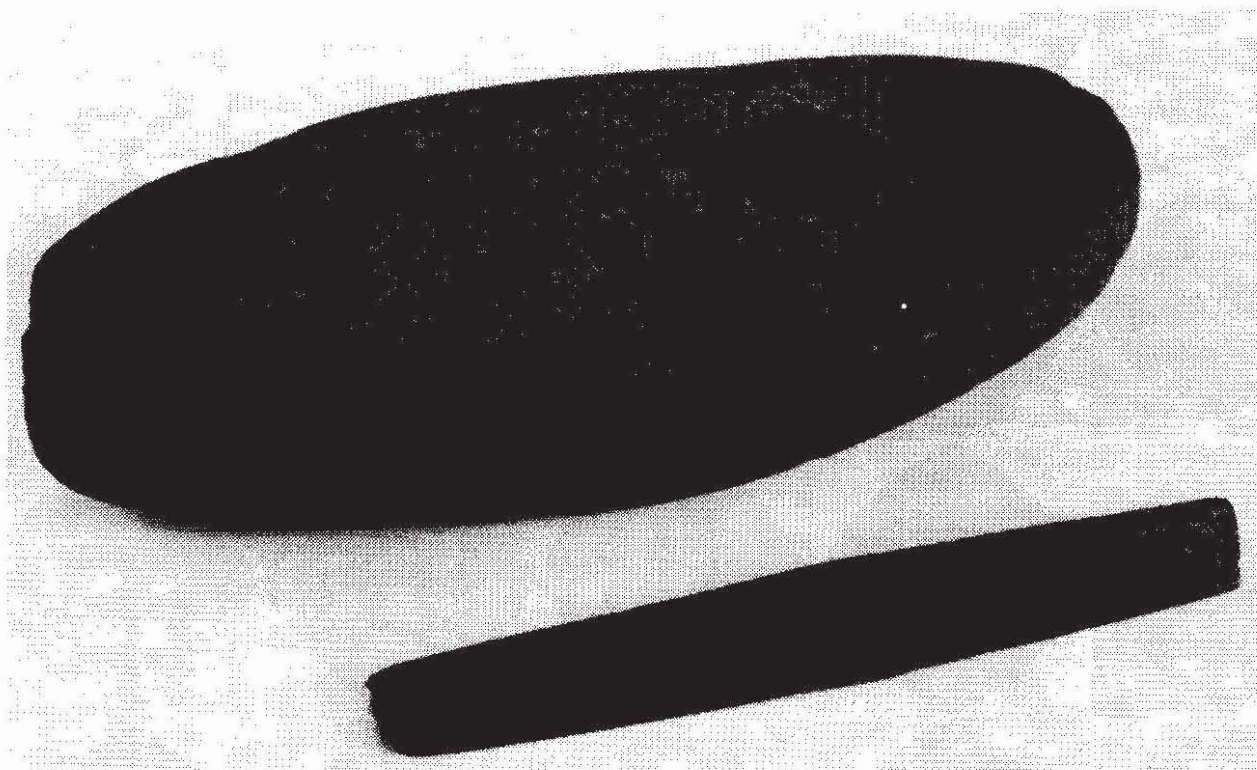

Fig. 8. Skaftålsyx och skifferspets från boplatsen i Isakfåboda, belägen vid Rickleåns strand, några kilometer uppströms en tänkt senneolitisk mynningsvik. Foto: Stellan Wengelin, Västerbottens museum.

nom resultaten från de utförda boplatsgrävningarna står det emellertid klart att de som utnyttjat området under senmesolitisk tid framför allt använt kvarts, men i någon utsträckning även kvartsit, som råmaterial vid tillslagning av redskap. Under mellanneolitisk tid uppträder stridsyxekulturens sydsandinav med sitt flintbruk, medan området under senneolitikum/bronsålder utnyttjas av människor som slagit redskap av hälleflinta, då under östlig inverkan. Kontakterna med söderut belägna områden är aktuella även under senneolitikum, vilket bl a framgår av den skaftålsyx som 1944 påträffades tillsammans med en skifferspets (fig. 8) vid grävning i en åker omedelbart intill Rickleåns östra strand (fig. 4), några kilometer uppströms en tänkt senneolitisk mynningsvik. —Sådana drag i ett områdes kulturutveckling har en generell innebörd och studeras följaktligen under vida perspektiv (jfr exv. Baudou 1989b).

Eftersom den flintbrukande stridsyxekulturens boplatslämningar lätt särskiljs från sådana inom norrländsk fångstkultur står det klart att stridsyxekulturens lämningar inom detta nordliga randområde är av betydelse vid definitionen av själva begreppet stridsyxekultur. Det är i sammanhanget av stort värde att materialet på en boplats som den i Standholm tillkommit under kort tid.

Inom stridsyxekulturens och andra sydkandinaviska grupperns kärnområden kan det vara mer komplicerat att särskilja vad som är just den enskilda kulturgruppens boplatslämningar.

LITTERATUR

- Baudou, E. 1989a. Finns det stridsyxekultur i Norrland? *Stridsyxekultur i Sydkandinavien. Rapport från det andra nordiska symposiet om Stridsyxekultur i Sydkandinavien. 31.10 — 2.11 1988*. University of Lund. Institute of Archaeology. Report Series. 36. Lund.
- Baudou, E. 1989b. Gränser och center-periferi-förhållanden i Norrlands bronsålder. *Regionale forhold i Nordisk Bronzealder. 5. Nordiske Symposium for Bronzealderforskning på Sandbjerg Slot 1987*. Jysk Arkaeologisk Selskabs Skrifter. 24. Aarhus.
- Becker, C.J. 1988. Sydkandinavisk flint i nordsvenske fund fra mellem og sen-neolitisk tid. *17 Nordiska arkeologmötet i Åbo 1985*. Iskos. 7. Helsingfors.
- Bertvall, C. 1985. *En studie av flintdepåerna i Västerbotten*. Umeå universitet. Institutionen för arkeologi. C-uppsats. Umeå.
- Broadbent, N. 1979. *Coastal Resources and Settlement Stability. A Critical Study of a Mesolithic Site Complex in Northern Sweden*. Archaeological Studies Uppsala University Institute of North European Archaeology. 3. Uppsala.
- Christiansson, H. 1974. Die Steinzeit Nordschwedens. Stand der Forschung 1971. *Praehistorische Zeitschrift*. 49:1. Berlin.
- Christiansson, H. 1985. Från Buréus till Nordarkeologi — kring fornforskning och fornfynd i norra Västerbotten. *Västerbottens norra fornminnesförening och Skellefteå museum. Meddelanden*. 47. Skellefteå
- Ekman, S. 1910. Norrlands jakt och fiske. *Norrländskt handbibliotek*. 4. Uppsala.
- Haglund, B. 1971. *Säl*. Stockholm.
- Hallström, G. 1925. En importvara till Västerbotten för 4.000 år sedan. Ett bidrag till vår kunskap om hur länet bebyggdes. *Västerbotten 1924—25*. Umeå.
- Hermansson, N. (red.) 1975. *Älgen. Näring och miljö — jakt och vård*. Helsingborg.
- Huggert, A. 1975. Preliminära rapporter från undersökning av stenåldersboplatz vid Strandholm 1:4, Burträsk sn, Vb. 1967—70. *Nordarkeologi 1962—72*. Skellefteå.
- Huggert, A. 1984. Flint also Came from the East — A Contribution to the Knowledge of Upper Norrland's Prehistory. *Archaeology and Environment* 2. Umeå.
- Huggert, A. 1989. *Fältanteckningar rörande arkeologisk undersökning av stenåldersboplatzen fornlämning nr 32 i Burträsk sn, Västerbotten. 7—31/7 1970. Områdeskartering 1977*. Rapport i Västerbottens museum. Umeå.
- Janzon, G. 1974. *Gotlands mellanneolitiska gravar*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studies in North-European Archaeology. 6. Stockholm.
- Knutsson, K. 1988. *Making and Using Stone Tools. The Analysis of the Lithic Assemblages from Middle Neolithic Sites with Flint in Västerbotten, Northern Sweden*. Archaeological Studies Uppsala University Institute of North European Archaeology. 11. Uppsala.

- Königsson, L.-K. 1970. *Traces of Neolithic Human Influence upon the Landscape Development at the Bjurselet Settlement, Västerbotten, Northern Sweden*. Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 7. Umeå.
- Lavsund, S. (red.) 1977. *Nordiskt bäversymposium 1975, 23—26 sept, Ramsele, Sverige*. Skogshögskolan. Institutionen för skogszoologi. Rapporter och uppsatser. 26. Stockholm.
- Lepiksaar, J. 1975. *The Analysis of the Animal Bones from the Bjurselet Settlement, Västerbotten, Northern Sweden*. Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 8. Umeå.
- Laestadius, F. 1911. *Brev till Herr Riksantikvarien mm. O. Montelius, Stockholm. Umeå den 7 april 1911*. Antikvarisk-topografiska arkivet. Stockholm.
- Lundberg, Å. 1983a. *Rapport över arkeologisk undersökning av stenåldersboplats raä 32, Backviken 1:18, Västervik, Burträsk sn, Skellefteå kn, Västerbotten. 1983*. Västerbottens museum. Umeå.
- Lundberg, Å. 1983b. *Rapport över arkeologisk undersökning av stenåldersboplats raä 46, Bygdsiljum 7:8, Burträsk sn, Skellefteå kn, Västerbotten. 1983*. Västerbottens museum. Umeå.
- Malmer, M.P. 1962. *Jungneolithische Studien*. Acta arch. lundensia. Ser. in 8°.2. Lund.
- Montelius, O. 1888. *Sveriges hednatid samt medeltid. Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar* 1. Stockholm.
- Renberg, I. - Segerström, U. 1981. *The Initial Points on a Shoreline Displacement Curve for Southern Västerbotten, dated by Varve-counts of Lake Sediments. Florilegium Florinis Dedicatum*. Striae 14. Uppsala.
- Statens Naturvårdsverk 1975. *Bävern i Sverige*. Publikationer. 1975:7. Stockholm.